

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

БОЙКО ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 316.343.6+316.442+316.75

РЕЧІ В ІНСТРУМЕНТАРІЇ СИМВОЛІЧНОГО НАСИЛЬСТВА
В ПОСТСУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

22.00.01 – теорія та історія соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат соціологічних наук, доцент
Голіков Олександр Сергійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, доцент кафедри
соціології.

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, професор
Катаєв Станіслав Львович,
завідувач кафедри соціології та
соціальної роботи Класичного
приватного університету
(м. Запоріжжя) Міністерства освіти і
науки України;
доктор соціологічних наук, професор
Судаков Володимир Іванович,
завідувач кафедри теорії та історії
соціології факультету соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка Міністерства
освіти і науки України.

Захист відбудеться «4» червня 2019 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий ____ травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Тема символічного насильства в соціології, соціальній філософії, соціальній антропології та інших суміжних дисциплінах, з одного боку, є очевидно та наочно актуальною, проте, з іншого боку, залишається без належної уваги. Складність теоретизування з цього питання полягає не (с)тільки в неоднозначності постановки проблеми, відсутності консенсусу у визначенні його критеріальних характеристик, дослідження його природи, навіть не в багатовимірності і багатшаровості онтології феномену, скільки в його дискурсивності і сензитивності. Гносеологічну складність даної тематики потрібно шукати не на рівні ідей, не на рівні концепцій і не на рівні теорій, а на рівні світогляду. Веберівський постулат про свободу від оцінки тут є недоречним, а застосування міллзівської «соціологічної уяви» вимагає надзвичайних зусиль, зокрема із об'єктивації дослідником самого себе за логікою П. Бурдьє.

Другим важливим моментом у вивченні даного феномену є те, що можна назвати віктимністю: «прив'язка» до актів прямого, безпосереднього, явного застосування сили із подальшими жертвами і втратами (терактів, вбивств, війн, актів вандалізму і т.п.). Зазвичай такі дослідження (навіть, скоріше, розслідування) обмежуються питаннями акторів, їхніх мотивів, засобів і наслідків насильницьких дій, тоді як глибинні, системні причини і наслідки залишаються без належної уваги та, у кращому випадку, розглядаються тільки опосередковано.

Третьою проблемою, яка є прямим наслідком попередніх двох, є апріорне сприйняття насильства в категоріях девіації. Услід за М. Фуко, П. Бурдьє, С. Жижеком та іншим майстрами соціологічної критики, у даній роботі ставиться питання, чи не є насильство не просто відхиленням від норми, «збоєм» системи, але невід'ємним елементом «соціального організму» на конкретному етапі його еволюції. Акцентуючи увагу на множинній та багаторівневій природі насильства, з одного боку, та «переключаючи» погляд дослідника з прямих зіткнень фізичної сили (того, що С. Жижек назвав «суб'єктивним насильством») на ті ж силові сутички, але опосередковані символічним інструментарієм (мовою, знаками, символами, статусами, ритуалами тощо), з іншого, ми пропонуємо концептуалізацію саме символічного насильства у (пост)сучасному суспільстві. Цим питанням та суміжними з ним займалися багато дослідників, серед яких вже згадані П. Бурдьє (у співавторстві з Ж.-К. Пассероном), С. Жижек, М. Фуко, а також Т. Адорно, Х. Арндт, З. Бауман, В. Бен'ямін, Ж. Бодрійяр, Л. Болтанські та Л. Тевено, В. Бурлачук, Є. Головаха, А. Грамші, О. Голіков, Д. Гребер, Б. Дикань, А. Здравомислов, Н. Еліас, С. Катаєв, І. Кононов, Н. Костенко, П. Кутуєв, О. Куценко, Е. Лакло та Ш. Муфф, А. Лефевр, А. Литовченко, О. Личковська, Д. Лукач, К. Маркс та Ф. Енгельс, Г. Маркузе, О. Петренко, А. Ручка, М. де Серто, Ю. Сорока, В. Судаков, О. Філіппова, Е. Фромм, Н. Хомський, М. Хоркхаймер, Н. Черниш, О. Шульга та інші. Але всі попередні дослідження були сфокусовані лише на знаково-дискурсивних сторонах цього феномену, випускаючи з уваги матеріальну, чи, навпаки, акцентували увагу на фізичному аспекті насильства, виключаючи культурний. Доповнюючи наявні концепції і концепти символічного насильства та полемізуючи з ними, ми, під

впливом ідей «повороту до матеріального» та «прагматичного повороту», пропонуємо дослідження місця та ролі речей (як матеріальних об'єктів) у такому дискурсивно-знаковому процесі, як символічне насильство.

Гносеологічний аспект проблемної ситуації даного дослідження полягає в обмеженості евристичного потенціалу класичної дихотомії «матеріалізму-ідеалізму» та «фізичного-символічного» для вивчення процесів символічного насильства. Традиційно фізичне насильство розглядається з точки зору залучення фізичних засобів, а символічне насильство – символічних; ми пропонуємо відійти від традиції та дослідити залучення речей (як фізичних об'єктів) до символічного насильства (як символічних процесів). Це зумовлено тим, що існуючі нині приклади дослідження процесу символічного насильства (і з прямим використанням цього терміну, і з використанням синонімічних та симетричних концептів) предметно чи програмно обмежують його, виділяючи символічне насильство як один з аспектів чи типів іншого процесу чи явища: П. Бурдьє та Ж.-К. Пассерон шукали його у системі освіти, Д. Гребер – у бюрократії, для Ж. Бодрійяра це окремий вид символічного обміну, для С. Жижека – особливий тип насильства в капіталістичному суспільстві і т.д. Ми пропонуємо системне та комплексне вивчення самих процесів символічного насильства як таких, намагаючись співставити їх із «уявною» протилежністю – речами.

Онтологічний аспект проблемної ситуації пов'язаний з тим, що в сучасній Україні та світі в цілому спостерігається поширення різноманітного (фізичного, символічного, структурного тощо) насильства в процесі боротьби за політичну, економічну, ідеологічну та іншу владу. Символічна боротьба та символічне насильство виступають ще одним «фронтом» протистояння, фактором та засобом переведення зіткнення сил із фази безпосередньої фізичної взаємодії у фазу дискурсивної взаємодії. На відміну від інших видів та форм насильства, символічне насильство зосереджується не на відкритих та публічних «аренах» протистояння; воно спрямоване на специфічне виробництво найбільш звичних, рутинних та безпроблемних структур соціальності – на сферу повсякденності. Саме за рахунок цього відбувається становлення своєрідної системи соціальної диференціації і стратифікації, що маскується та відтворюється за допомогою символічно-насильницьких практик, «вмонтованих» у структури повсякденності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Немає.

Мета й задачі дослідження. *Метою* роботи є концептуалізація залучення речей до практик символічного насильства.

Для досягнення даної мети були поставлені такі *задачі*:

- проаналізувати теоретико-методологічні доробки із соціологічної рефлексії феномену речей;
- уточнити поняття «речі» на основі синтезу та/або комбінування тематичних концепцій та концептів соціології;
- прослідкувати процес проблематизації символічного насильства у ході ретроспективного та структурного аналізу соціологічного знання щодо насильства;
- співставити поняття «символічне насильство» із суміжними поняттями – «символічна влада», «символічна боротьба», «символічний капітал», «гегемонія»;

- виявити критеріальні характеристики символічного насильства та дати йому визначення;
- проаналізувати форми залучення речей до символічного насильства;
- визначити основні властивості та характеристики речей при їхньому залученні до практик символічного насильства;
- дослідити операції та дії із залучення речей до символічного насильства.

Об'єктом нашого дослідження є практики символічного насильства.

Предметом – залучення речей до практик символічного насильства.

Головною гіпотезою нашої дисертаційної роботи є теза, що характеристики та властивості речей, які залучаються до процесів символічного насильства, не мають довільного характеру. Тим самим ми вступаємо у полеміку з П. Бурдьє, який зазначав, що значення, які нав'язуються в ході символічного насильства, мають саме довільний характер: саме цю тезу ми перевіряли відносно речей. Симетричним твердженням до цієї гіпотези є те, що процеси символічного насильства, до яких залучаються речі, також є не випадковими.

Інструментальними гіпотезами цього дослідження є такі:

1. Матеріальні властивості речей грають роль при їхньому використанні в якості інструментів продукування символічного насильства.
2. Речі можуть переймати ролі агентів у процесі символічного насильства.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких задач використано комплекс методів, серед яких: порівняльно-історичний метод – для аналізу соціологічного дискурсу у вивченні тематики речей і проблематики насильства; системно-структурний – для концептуалізації залучення речей до символічного насильства; а також такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, типологізація, порівняльний аналіз та інші. У дисертаційній роботі було використано такі кількісні та якісні методи емпіричного дослідження, як напівструктуроване інтерв'ю, дискурс-аналіз, аналіз документів, експертне інтерв'ю, експеримент (методикою «таємного покупця»), спостереження. Серед методів обробки соціологічної інформації було застосовано факторний, дисперсійний, а також кореляційний аналіз.

Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження стали розробки представників постструктуралізму (П. Бурдьє, Е. Лакло та Ш. Муффа); нео- та постмарксистські теорії (у виконанні А. Грамші, А. Лефевра, Д. Лукача та представників Франкфуртської школи); соціології повсякденності (авторства І. Гофмана, М. де Серто); акторно-мережевої теорії (Б. Латур, Дж. Ло та К. Кнорр Цетіна); аналіз (пост)сучасного суспільства відбувається із позицій критичної парадигми соціології.

Емпіричну базу складають результати авторських досліджень: аналіз просторової та дискурсивної артикуляції речей – в межах дослідження «Залучення речей до символічного насильства на дискурсивному рівні», здійсненого за методикою критичного дискурс-аналізу (Харків, березень-грудень 2018 р.), у рамках якого було проаналізовано 27 кейсів; включене спостереження практик привласнення меморіального простору, здійснене в межах авторського дослідження «Привласнення простору у виробництві символічного насильства» технікою «прогулянкою містом»

за М. де Серто (методика комбінованого критичного дискурс-аналізу та включеного спостереження) (с. Сковородинівка та м. Чугуїв Харківської обл., вересень-листопад 2018 р.). До емпіричної бази дисертації входить також дослідження за участі автора у співпраці з Marketing Consulting Group, присвячене комплексному цільовому аналізу ринку одягу для домашніх тварин, яке включало в себе: структуроване вибіркове інтерв'ю із споживачами «модного» одягу для тварин (n=289 респ.), експеримент (методикою «таємного покупця»), експертне інтерв'ю з менеджерами та власниками магазинів, аналіз текстів та контенту в інтернеті, кабінетне дослідження пропозиції на ринку одягу для домашніх тварин (Київ, Харків, листопад-грудень 2017 року).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливої задачі сучасної теоретичної соціології – концептуалізації залучення речей до практик символічного насильства, а саме:

вперше:

- концептуалізовано символічне насильство як процесуальний аспект символічної боротьби із застосуванням символічного капіталу для встановлення дискурсивної та відтворення дисциплінарної символічної влади, що набуває форму гегемонії; виявлено, що ключовою антиномією символічного насильства є протиставлення процесів нав'язування та спротиву, що реалізуються у тактичних та стратегічних формах та генералізуються в процесі легітимації, тобто пояснення та виправдання соціальної реальності;

- визначено форми соціального освоєння речі в процесі символічного насильства, а саме символізація речі (ототожнення речі зі значенням, символом чи символічною системою, яке може мати форму номінації, класифікації, кодифікації чи стигматизації) та матеріалізація символу (втілення значення, символу чи символічної системи в неіснуючих раніше речах чи їхніх матеріальних характеристиках, яке може мати форму виробництва речі, її тиражування, ремонту, реставрації і зміни);

- виявлено основні властивості та характеристики речей, що актуалізуються в практиках символічного насильства на різних рівнях: на діяльнісному рівні вони використовуються як інструменти-медіатори, що виконують функції дистрибуції чи редукції та/або референції чи індиференції; на дискурсивному рівні – артикулюються як тексти у певних дискурсах та реіфікуються до груп і спільнот, пов'язаних з ними; на просторовому рівні відбувається привласнення простору, в ході якого соціальні структури нерівності втілюються, реалізуються та закріплюються в матеріальних конструктах;

- схарактеризовано операції та дії в процесі залучення речей до символічного насильства окремо на кожному з рівнів їхньої онтології: на діяльнісному рівні речі використовуються в процесах диверсифікації повсякденності та дифузії габітусів; на дискурсивному рівні – стають об'єктами множинної міфологізації, нав'язування яких відбувається за рахунок встановлення інтертекстуальних зв'язків міфів про речі із магістральними дискурсами; на просторовому рівні – засобами та об'єктами демонстрації і латентизації, за рахунок чого в просторі відбувається конструювання та актуалізація відповідних схем сприйняття, мислення й судження агентів, що стає запорукою встановлення і підтримання дисциплінарної та дискурсивної влади;

удосконалено:

- класифікацію теоретико-методологічних доробків із соціологічної рефлексії феномену речей; існуючі в умовах мультипарадигмальності класифікації адаптовано для систематизації еклектичного набору концепцій та концептів соціології речей: виділено, розкрито та проаналізовано релятивістські, субстанціоналістські, номіналістські та реалістські концепції речей у соціології;

- соціологічну концептуалізацію речей завдяки виділенню ключових аспектів їхньої соціальності; запропоновано трирівневу схему соціальної онтології речей: діяльнісний рівень, на якому основною характеристикою речей виступає їхня функціональність та інструментальність; дискурсивний рівень, на якому речі виступають матеріальними корелятами когнітивних структур, відтворюючись у «агрегатному стані» текстів, знаків, кодів, ідей тощо; просторовий рівень, де відбувається уречевлення соціального простору у фізичному та культивування фізичного простору з боку соціального;

- соціологічну інтерпретацію символічного і насильства; символічне представлено в контексті його медіативного функціоналу між ментальними і об'єктивними структурами та пов'язаною з цим їхньою нетотожністю, що підтримується різністю процесів інтеріоризації та об'єктивації; насильство розглядається як процес застосування сили в процесі взаємодії, що є причиною та наслідком асиметрії позицій сторін у цій взаємодії;

- тематичні категорії соціологічного постструктуралізму: поняття «символічне насильство» співставлено та узгоджено з суміжними поняттями, серед яких найбільш загальним поняттям виступає «символічна боротьба»; «символічна влада» являє собою стійкий елемент організації процесу «символічної боротьби», притаманний для певної ситуації місця та часу (поля), і реалізується у двох ключових формах – «дискурсивній владі» та «дисциплінарній владі»; «символічний капітал» є основним джерелом «символічної влади» (і, відповідно, «дискурсивної» та «дисциплінарної»); «гегемонія» є стійкою системою різних форм та проявів «символічної влади» в різних соціальних полях;

дістали подальшого розвитку:

- соціологічна інтерпретація поняття «символічне насильство» завдяки його позбавленню метафоричної конотації та визначенню як нав'язування та легітимації значень, символів або символічних систем, що сприяють встановленню та відтворенню гегемонії;

- концепція символічного насильства, доробки якої були конкретизовані та операціоналізовані для емпіричного вивчення (пост)сучасного суспільства; з цією метою було виділено: процесуальний та практичний рівні; нав'язування (imposition) та спротив (opposition) як габітуалізовані практики та реакції; легітимація, тобто способи пояснення і виправдання соціальних відносин; створення та відтворення гегемонії, тобто організації соціальної згоди, форми стійких соціальних відносин в умовах ієрархізованої соціальної структури, які передбачають, що агенти, які займають більш високі позиції, з одного боку, мають перевагу в розподілі життєвих шансів та ресурсів, з іншого – можливість і здатність нав'язувати свою волю іншим;

- класифікація насильства С. Жижека, чия тріада суб'єктивного, символічного та об'єктивного насильства була перебудована в діаді суб'єктивного символічного насильства та об'єктивного символічного насильства.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у концептуалізації залучення речей до символічного насильства, що може бути використано у розробці пропозицій та рекомендацій щодо стратегій соціальної політики, управління міським простором, подолання різних форм дискримінації та насильства, роботи навчальних закладів та установ, що опікуються проблемами громадянського виховання. Основні положення та висновки дослідження успішно використані при викладанні в ХНУ імені В.Н. Каразіна таких навчальних курсів, як «Критичний аналіз сучасного суспільства» та «Маніпулятивні технології в сучасному суспільстві» (міжфакультетські дисципліни), «Критична соціологія», «Політична соціологія» та «Річ. Символ. Насильство», «Новітні соціологічні теорії», що викладаються на соціологічному факультеті. Матеріали дисертації також можуть бути використані при розробці та викладанні таких курсів, як «Соціологія речей», «Соціологія насильства», «Соціологія повсякденності» та інших.

Публікації. Матеріали дисертації опубліковано в 14 наукових працях, серед яких 4 статі у вітчизняних наукових фахових виданнях з соціологічних наук, 1 стаття у закордонному періодичному виданні, 2 статті в українських періодичних виданнях і 7 тез доповідей на наукових конференціях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати та висновки, що містяться у дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в узагальненому вигляді використано лише ті фрагменти, які безпосередньо належать авторові дисертації. Зокрема, в статті «Дискурсивное насилие как инструмент социологической легитимации идеологического порядка разделенного общества» здобувачем Бойком Д. М. проведено концептуалізацію дискурсивного насильства як інструменту соціологічної легітимації ідеологічного порядку; в статті «Применение методологии дискурс-анализа для изучения дискурсивного уровня онтологии вещей: возможности и ограничения» здобувачем Бойком Д. М. здійснено концептуалізацію дискурсивного рівня онтології речей та адаптацію дискурс-аналізу Е. Лакло та Ш. Муфф до дослідження дискурсивного рівня онтології речей.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки і положення дисертаційного дослідження були викладені на міжнародних наукових конференціях: «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018), II Конгресі Соціологічної асоціації України «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» (Харків, 2013), «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2015), «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2015, 2016, 2018), III Конгресі Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (Харків, 2017), Школах молодого соціолога (Ужгород, 2016, 2018; Тернопіль, 2017). Результати дисертаційної роботи обговорювалися також на теоретичних семінарах кафедри соціології та соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, що складається з 212 найменувань, додатків. Обсяг основної частини дисертації – 186 сторінок. Робота ілюстрована 4 таблицями. Загальний обсяг дисертації – 225 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, розкрито стан її вивченості, визначено об'єкт та предмет, сформульовано мету та задачі дослідження, охарактеризовано теоретико-методологічні засади, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, розкрито форми й характер її апробації.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні засади дослідження речей в інструментарії символічного насильства»** проаналізовано соціологічний дискурс теоретико-методологічних підходів до дослідження речей в інструментарії символічного насильства.

Підрозділ 1.1 *«Речі як об'єкт соціологічної рефлексії»* присвячено аналізу і систематизації еkleктичного набору різномірних та різномірних концепцій соціологічного вивчення речей. Запропоновано класифікацію соціологічних теорій речей за парадигмальними характеристиками в опозиціях релятивізму-субстанціоналізму та номіналізму-реалізму.

Здійснено аналіз релятивістської трактовки соціальності речей, яка, базуючись на творчості Г. Зіммеля та І. Гофмана, передбачає розгляд речей як метафоричного втілення соціальних смислів, зосереджуючи увагу на інтерпретативності та ситуативності ролі та місця речей, зводячи їх до «матеріального кореляту» суспільних відносин.

На відміну від релятивістської інтерпретації речей, субстанціоналістська парадигма соціології речей, до якої були віднесені роботи Б. Латура, М. Каллона, Дж. Ло та К. Кнорр Цетіні, ставить речі в соціологічному баченні на чільне місце, акцентуючи на «принципі симетрії», у відповідності до якого «не-люди» інтерпретуються як рівнозначні людям учасники соціальності.

Аналіз номіналістської парадигми соціології речей, яка представлена доробками М. Хайдеггера та Г. Гарфінкеля, засвідчив, що погляд на соціальність речей передбачає сприйняття матеріальних об'єктів як інструментальних або таких, що інструменталізуються практичною дією, в ході якої вони онтологічно та гносеологічно є «невидимими» доти, поки не виходять з ладу і не перестають бути інструментами соціального.

Стосовно парадигми реалізму у соціології речей, яка втілена в творчості К. Маркса та Ф. Енгельса, Д. Лукача, А. Лефевра, представників Франкфуртської школи та школи «Анналів», а також П. Бурдьє, Л. Болтанські та Л. Тевено, здійснений автором аналіз довів, що в рамках цієї традиції зазвичай не фокусують увагу на окремих речах чи типах речей, а розглядають їх як втілення та укорінення соціальних процесів і структур.

Проводячи типологізацію підходів, автор мав на меті реалізацію синтезу різних теорій соціології речей, проте це виявилось неможливим через відсутність спільної основи для нього і яскраво виражених протилежностей. З огляду на це, було запропоновано комбінувати різні ідеї з розглянутих теорій, виділяючи ключові аспекти соціальності речей на різних рівнях їхньої соціальної онтології:

1. Діяльнісний рівень, на якому основними характеристиками речей виступають їхня функціональність та інструментальність, тобто соціально прийнятне безпроблемне використання в ході виробництва соціальної практики, а також використання речей під час розриву соціальної практики.

2. Дискурсивний рівень, на якому річ являє собою матеріальний корелят когнітивних структур, носій символічного та об'єкт репрезентації, що уособлює в собі мовно-дискурсивну природу, яка не зводиться ані до практики, ані до структури.

3. Просторовий рівень, на якому речі, уособлюючи фізичний простір, формують фундамент для простору соціального; вони постають учасниками соціальних процесів та явищ, одночасно виступаючи продуктом кристалізації соціальних відносин, за рахунок чого відбувається уречевлення соціального простору у фізичному та культивування фізичного простору соціальним.

У підрозділі 1.2 *«Поняття «символічне насильство» в системі соціологічного знання»* здійснено історико-соціологічний аналіз та деконструкцію родових понять символічного насильства – «символічне» та «насильство». В ході цього було виявлено системну помилку інтерпретації цих категорій у терміні «символічне насильство» як підпорядкованих одна одній: «насильство» сприймається як родове поняття, тоді як «символічне» виступає видовою ознакою. Таке хибне бачення призводить до того, що поняття «символічне насильство» ставиться в один ряд із фізичним, психологічним, структурним та іншими видами, типами і формами насильства. З огляду на це, була запропонована їхня інтерпретація як рівноцінних складових символічного насильства, точкою перетину яких стають процес розрізнення і структури нетотожності та асиметричності, а семантика відповідного терміну будується навколо таких вузлових точок, як знання та влада, дискурс та боротьба, символ та сила.

Виходячи з такого розуміння епістемологічної структури поняття «символічне насильство», автор у трактовці «символічного» акцентує на його медіативному функціоналі між ментальними і об'єктивними структурами та пов'язаною з цим їхньою нетотожністю, що підтримується різністю процесів інтеріоризації та об'єктивації.

У процесі авторської інтерпретації категорії «насильство» проведено структурний та ретроспективний аналіз соціологічного дискурсу відповідного феномену, внаслідок чого запропоновано класифікацію соціологічних теорій насильства (за критерієм співвідношення природи соціальності та природи насильства): виділено дві традиції у соціології – апологетичну (соціальність та насильство як взаємовиключні явища) та критичну (насильство як невід'ємний атрибут (пост)сучасної соціальності). Позбавивши поняття «насильство» віктимних та сензитивних конотацій, автор визначає його як процес застосування сили в ході взаємодії, що є причиною та наслідком асиметричності позицій сторін у цій взаємодії. Така трактовка поняття «насильство» дозволила прослідкувати процес становлення

концепту символічного насильства в соціології. Автор доводить, що саме в генезі критичної традиції відбувається поступова проблематизація символічного насильства, яка криється у вивченні ряду суміжних з ним процесів та явищ: (соціальна, класова, символічна) боротьба, відчуження та експлуатація, уречевлення та фетишизація, гегемонія, дискурсивна та дисциплінарна влада, легітимація, натуралізація тощо.

У другому розділі дисертації **«Концептуалізація залучення речей до символічного насильства»** здійснена соціологічна концептуалізація процесу залучення речей до символічного насильства в (пост)сучасному світі.

У підрозділі 2.1 *«Символічне насильство як об'єкт соціологічного дослідження»* запропоновано авторське бачення тематичного категоріального апарату постструктуралізму в соціології: поняття «символічне насильство» співставлено та узгоджено з суміжними поняттями. Відзначено, що найбільш загальним поняттям у цьому контексті виступає поняття «символічна боротьба», яке інтерпретується як перманентний процес реалізації та відстоювання життєвих шансів. Стійкий елемент організації процесу символічної боротьби, характерний для певного поля (соціальної ситуації місця та часу), описується дефініцією поняття «символічна влада». Вона реалізується у двох основних формах, які можна позначити через терміни «дисциплінарна влада» (влада підтримання соціального порядку, що обмежує, змушує та примушує відповідати встановленим соціальним конструктам) та «дискурсивна влада» (влада встановлення соціального порядку, яка ідентифікує та описує соціальні конструкти). Головне джерело та головний ресурс символічної влади (як і дискурсивної та дисциплінарної) описується за допомоги категорії «символічний капітал» (у традиції П. Бурдьє). При цьому системна конфігурація диспозиційно симетричних форм та проявів символічної влади в різних соціальних полях позначається терміном «гегемонія».

З огляду на зазначене вище, символічне насильство розуміється як аналітично виокремлений процесуальний момент символічної боротьби в ході застосування символічного капіталу для встановлення (дискурсивної) та відтворення (дисциплінарної) символічної влади, що оформлюється у вигляді гегемонії. На основі цього запропоновано авторське визначення поняття «символічне насильство»: нав'язування значень, символів або символічних систем та їхньої легітимації, спрямованих на встановлення та відтворення гегемонії. Ключовою антиномією символічного насильства виступає протистояння процесів нав'язування (*imposition*) та спротиву (*opposition*), які реалізуються в тактичних та стратегічних формах. Генералізує цю антиномію процес легітимації, тобто пояснення та виправдання соціальної реальності. Символічне насильство симетрично реалізується на двох рівнях: об'єктивних соціальних структур – об'єктивне символічне насильство та когнітивних соціальних структур – суб'єктивне символічне насильство. Завдяки цьому запропонована С. Жижеком тріада суб'єктивного, символічного та об'єктивного насильства перебудовується автором у діаду суб'єктивного та об'єктивного символічного насильства.

У підрозділі 2.2 *«Теоретична інтерпретація залучення речей до символічного насильства»* представлено концептуалізацію залучення речей до практик

символічного насильства. Початковим (чи навіть попереднім) етапом залучення речей до символічного насильства визначено процес їхнього соціального освоєння. Цей процес є динамічною єдністю символізації речі, тобто ототожнення речі зі значенням, символом чи символічною системою (яке може мати форму номінації, класифікації, кодифікації чи стигматизації), та матеріалізації символу, тобто втілення значення, символу чи символічної системи у неіснуючих раніше речах чи їхніх матеріальних характеристиках (що може мати форму виробництва речі, її тиражування, ремонту та реставрації і зміни). Соціальне освоєння речі має символічно-насильницький характер, що можливо фіксувати і досліджувати під час вивчення окремих речей чи класів речей. Проте при більш широкому розгляді необхідною стає розробка аналітичної схеми, орієнтованої не на окремі речі чи окремі процеси символічного насильства, а на їхню «точку перетину» – конкретні практики та ситуації. Фундаментом для такої схеми стала трирівнева модель соціальної онтології речей, яка була представлена у першому розділі. Для кожного з трьох рівнів було визначено ключові індикатори залучення речей до символічного насильства для емпіричного вивчення діяльнісного використання, дискурсивної артикуляції та просторового привласнення речей у символічно-насильницьких практиках.

У третьому розділі **«Емпіричне дослідження залучення речей до символічного насильства»** було представлено результати емпіричного вивчення процесів залучення речей до символічного насильства. Дослідження будувалося за індуктивною логікою і мало розвідувально-ілюстративний характер, проводилося в парадигмі якісної методології; в якості стратегії пошуку, збору та відбору даних було обрано методіку кейс-стаді. Це дозволило поєднати у собі принципи мультипарадигмальності та поліметодичності у вивченні конкретних ситуацій, що було необхідним для диверсифікації об'єктів спостереження, а також для теоретичної, емпіричної і методичної тріангуляції. Емпіричне вивчення залучення речей до символічного насильства проводилось окремо на дискурсивному, просторовому та діяльнісному рівнях їхньої соціальної онтології. Для кожного з трьох рівнів були розроблені окремі методи, методіки та техніки, які були використані для вивчення спеціально відібраних кейсів.

Підрозділ 3.1 *«Комбінований критичний дискурс-аналіз дискурсивного рівня залучення речей до символічного насильства»* присвячено дослідженню залучення речей на дискурсивному рівні, для чого було проведено критичний дискурс-аналіз (у методології Е. Лакло та Ш. Муффа, за методикою Н. Феркло), мета якого полягала у тому, щоб прослідкувати закономірності виробництва символічного насильства шляхом артикуляції речей-текстів. Масив із 15 кейсів із різних дискурсів та соціальних полів умовно був розподілений на такі «соціальні індустрії»: 1) індустрію масової та високої культури, а також індустрію спорту та індустрію свят; 2) політичну індустрію; 3) індустрію товарного споживання; 4) індустрію гендеру, тілесності та сексуальності; 5) індустрію релігії. Здійснений аналіз дозволив дійти таких висновків.

По-перше, в ході артикуляції речі-тексти можуть співставлятися з дискурсами у трьох основних варіантах: 1) «ін'єкція» окремої чи «трансплантація» комплексу речей-текстів із одного дискурсу до іншого зі збереженням їхніх формальних характеристик, що забезпечує символічно-насильницький ефект шляхом «підміни»

мети засобами; 2) «опановування» речами-текстами, характерними для одного дискурсу, у ході практик, що виробляються в іншому дискурсі; 3) «обґрунтування» міфології одного дискурсу засобами речей-текстів іншого: в цьому випадку самі речі-тексти стають приводом для інтервенції одного дискурсу до іншого і розповсюдження антагонізмів першого на останній.

По-друге, було зафіксовано різний характер впливу артикуляції речей-текстів на співвідношення соціальної та дискурсивної практики: вона може призводити і до їхнього розриву, і до деформації першої під впливом останньої, і до деформації останньої під впливом першої. Одночасно із цим артикуляція речей-текстів, що знаходяться на межі різних дискурсів, може призводити як до синхронізації антагонізмів у різних дискурсах, так і до їхньої десинхронізації.

По-третє, під час дискурсивної артикуляції речей-текстів може актуалізовуватися їхній референтний потенціал за рахунок багатозначності та інтертекстуальності, а також використання окремих речей-текстів у якості «шаблону» для виробництва інших речей-текстів в інших фреймах та дискурсах.

По-четверте, одним з основних механізмів реалізації символічного насильства шляхом артикуляції речей-текстів є встановлення інтертекстуальних зв'язків між ними та магістральними дискурсами, серед яких були зафіксовані офіційні дискурси, святкові дискурси та дискурс «порядку денного» у мас-медіа.

У підрозділі 3.2 *«Просторовий рівень залучення речей до символічного насильства: критичний дискурс-аналіз із включеним спостереженням»* представлено дані емпіричного аналізу просторового рівня залучення речей до символічного насильства, здійсненого завдяки комбінації методики КДА з включеним спостереженням у варіації «прогулянки містом» (М. де Серто), мета яких полягала у визначенні закономірностей привласнення соціального простору шляхом культивування фізичного простору. Аналізу підлягали 14 кейсів, які умовно були поділені на три категорії: 1) кейси фреймування простору; 2) кейси транспонування фреймованого простору; 3) кейси розриву фрейму простору. Результати аналізу дозволили дійти висновків, що характерною рисою символічного насильства шляхом привласнення простору виступає демонстрація речей, за рахунок чого відбувається конструювання та актуалізація відповідних схем сприйняття, мислення та судження агентів. Ключовим стає розташування об'єктів нав'язування у вузлових точках просторової мережі, що максимізує шанси контакту з ними; також важливими є екстер'єрні характеристики самої речі – її розміри, кольори, освітлення тощо. Привласнений таким чином простір обмежує не просто когнітивно і ментально, але й суто фізично, тим самим створюючи та відтворюючи соціальні структури нерівності. Значно більший ефект досягається тоді, коли селективна демонстрація підкріплюється відповідною латентизацією – одночасно з нав'язуванням «правильних» конструктів відбувається маскування «неправильних». Така культивування простору потребує значних капітальних інвестицій (передусім економічних), проте сам привласнений простір виступає не тільки засобом символічного насильства, але його метою: за право розпоряджатися територією та пов'язаними з нею соціальними конструктами і ведеться символічна боротьба. Особливістю просторової онтології речей із точки зору її символічно-насиленницького потенціалу є найвищий ступінь інерції, оскільки

культивованій простір значно надійніше фіксує гегемонію, ніж абстрактна практика чи конкретний міф. Тому символічне насильство на просторовому рівні значно більшою мірою, ніж на інших рівнях, сприяє кристалізації та укоріненню дисциплінарної й дискурсивної влади, мінімізуючи тим самим шанси на її подолання; але одночасно із цим сама культивуація простору потребує значно більше капітальних інвестицій та набагато частіше вимагає стратегічної дії.

У підрозділі 3.3 *«Діяльнісний рівень залучення речей до символічного насильства: кейс-стаді сфери демонстративного споживання»* залучення речей до символічного насильства на діяльнісному рівні було досліджено шляхом системного та глибинного аналізу окремого об'єкту – індустрії «модного» одягу для домашніх тварин. Зокрема, були використані дані комплексного цільового дослідження ринку одягу для домашніх тварин (яке було проведено у співпраці із Marketing Consulting Group та включало у себе низку методів, методик та технік соціології, маркетингу та медіа-аналітики: експеримент (методом «таємного покупця»), експертне інтерв'ю із менеджерами та власниками магазинів, аналіз текстів та контенту в інтернеті, кабінетне дослідження пропозиції на ринку одягу для домашніх тварин та структуроване інтерв'ю із споживачами «модного» одягу для тварин (n=289); дослідження проводилось у Києві та Харкові у листопаді-грудні 2017 року. Отримані результати дозволили виявити ключові фрейми демонстративного споживання одягу для собак з точки зору їхнього символічно-насильницького функціоналу, та дійти таких висновків.

Речі (перш за все собаки та їхній «модний» собачій одяг) стають об'єктом регулярної та систематичної демонстрації, тим самим виступаючи інструментом нав'язування символічної системи «сучасної моди», вибудованої відповідно до гегемонії «богемного» стилю життя. Процес символічного насильства з такої точки зору відбувається у двох напрямках: 1) за рахунок дифузії схем сприйняття, мислення та дії «богемного» габітусу у фрейми, що виробляються в інших полях, тим самим порушуючи їхню автономію; 2) шляхом демонстративного споживання «незвичних» та «нових» речей відбувається диверсифікація повсякденності, тобто рутинні практики істеблішменту стають проблемними для аутсайдерів, що забезпечує підтримання соціальної дистанції між ними. Якщо говорити про перформативний потенціал самих речей, що залучаються до символічного насильства, то на цьому прикладі він був наочним: у ході виробництва цих практик значно більший спротив та опір чинять не «ті, хто спостерігає», а самі речі, що використовуються. Одночасно із цим були виділені ті властивості та особливості речей, що є не тільки фактором резистенції під час виробництва символічного насильства, але й фактором асистенції.

ВИСНОВКИ

Предметний інтерес даного дисертаційного дослідження полягав у концептуалізації місця та ролі у дискурсивно-знаковому процесі символічного насильства об'єктів принципово іншої онтології – речей як матеріальних об'єктів. Тобто основна ідея полягала у тому, щоб провести системне та комплексне вивчення

самих практик символічного насильства як таких, намагаючись співставити їх із «уявною» протилежністю – речами.

Теоретико-методологічний аналіз об'єкту дослідження показав, що точкою перетину «символічного» та «насильства» стають процеси розрізнення та структури нетотожності і асиметричності, а їхня семантика поєднується навколо таких вузлових точок, як «знання» та «влада», «дискурс» та «боротьба», «символ» та «сила». Базуючись на такій інтерпретації символічного насильства, відповідний термін було узгоджено з суміжними категоріями соціологічного постструктуралізму. Найбільш близьким до «символічного насильства» поняттям у цьому контексті є «символічна боротьба», яку було запропоновано інтерпретувати у максимально широкому смислі як перманентний процес реалізації та відстоювання життєвих шансів. Стійким елементом організації процесу символічної боротьби є символічна влада, яка одночасно реалізується у двох формах – дисциплінарній владі (владі підтримання соціального порядку, що обмежує, змушує та примушує відповідати встановленим соціальним конструктам) та дискурсивній владі (владі встановлення соціального порядку, яка ідентифікує та описує соціальні конструкти). Ресурсним втіленням символічної, дисциплінарної та дискурсивної влади, їхнім джерелом та потенціалом є символічний капітал. А системна конфігурація диспозиційно симетричних форм та проявів символічної влади у різних соціальних полях представляє собою гегемонію.

В роботі підкреслюється, що символічне насильство є аналітично виокремленим процесуальним моментом символічної боротьби в ході застосування символічного капіталу для встановлення (дискурсивної) та відтворення (дисциплінарної) символічної влади, що оформлюється у вигляді гегемонії. Символічне насильство запропоновано визначати як нав'язування значень, символів або символічних систем та їхню легітимацію, націлених на встановлення та відтворення гегемонії. Відповідно, ключовою антиномією в розумінні символічного насильства виступає протиставлення процесів нав'язування та спротиву, які реалізуються в тактичних та стратегічних формах, а генералізує цю антиномію процес легітимації, тобто пояснення та виправдання соціальної реальності.

Фокус уваги на залученні до практик символічного насильства речей потребував адаптації соціологічної інтерпретації феномену речей до тематики даного дослідження. В результаті аналізу соціологічної рефлексії речей автор дійшов висновків, що еклектичний та мозаїчний набір різнорідних та різнорівневих концепцій та концептів не піддається синтезу (через відсутність спільної основи для нього і яскраво виражених протилежностей). Тому для концептуалізації поняття «речі» було обрано шлях комбінування різних ідей, в результаті чого вони були впорядковані у вигляді трирівневої схеми соціальної онтології речей: діяльнісний рівень, дискурсивний рівень та просторовий рівень.

Автор доводить, що початковим (чи навіть попереднім) етапом залучення речей до символічного насильства є практики їхнього освоєння та/або виробництва, які представляють динамічну єдність символізації речі та матеріалізації символу. Освоєння і виробництво передбачають культивування речі таким чином, щоб вона могла «долучитись» до існуючих ментальних та об'єктивних соціальних структур, будучи «зрозумілою», «цінною», «корисною» тощо. Від самого початку соціального

освоєння та виробництва речі відбувається символічне насильство, яке реалізує соціально запрограмовані обмеження у функціоналі та символіці, кристалізуючись у самій речі. Варіативність цього процесу розкрито на трьох виділених рівнях соціальної онтології речей – діяльнісному, дискурсивному та просторовому.

Діяльнісний рівень залучення речей до символічного насильства актуалізується шляхом їхнього використання у ході повсякденних практик. Речі тим самим виступають інструментами-медіаторами, виконуючи функції дистрибуції чи редукції (тобто кількісно впливаючи на виробництво символічного насильства) та/або референції і індиференції (тобто їхній вплив носить якісний характер). Посередницький статус речі у повсякденних взаємодіях передбачає диференційовані зв'язки між річчю та тими, хто з нею контактує: різність режимів близькості є як причиною, так і наслідком різності її використання, за рахунок чого відбувається диверсифікація повсякденності – те, що звичне та рутинне для одних, є проблемним для інших. Логіка символічного насильства включається тоді, коли диференціація стилів життя вибудовується в ієрархічну структуру, відповідно до якої є «кращі», «вищі», «елітні», «чисті» речі та способи і манери їхнього використання, а є «гірші», «нижчі», «масові», «брудні» тощо. Підтримання такого розподілу відбувається шляхом дифузії повсякденності «істеблішменту» до повсякденності «аутсайдерів». Замкнуте коло диверсифікації та дифузії повсякденності потребує постійного оновлення речового оснащення задля підтримання соціальної дистанції, що повністю відповідає логіці капіталістичної експансії, яка вимагає екстенсивного росту (соціального) виробництва для максимізації прибутку.

Залучення до символічного насильства на дискурсивному рівні відбувається шляхом артикуляції речей в якості текстів у певних дискурсах. Вписані в дискурс речі інтерпретуються таким чином, щоб «правильно» розташуватись у координатах дискурсивних антагонізмів, слугуючи аргументами в критиці та обґрунтуванні цих «правил». Можливість та спроможність артикуляції прямо залежить від якості та кількості символічного капіталу тих, хто це намагається зробити. Одночасно із цим речі-тексти у ході дискурсивного включення розчиняються у міфах, які «відривають» дискурсивну проекцію речі від її матеріального «оригіналу». Емпірично зафіксовано, що дискурсивна артикуляція речей-текстів відбувається в трьох основних варіантах: 1) «ін'єкція» окремої чи «трансплантація» комплексу речей-текстів з одного дискурсу до іншого зі збереженням їхніх формальних характеристик, що забезпечує символічно-насильницький ефект шляхом підміни мети засобами; 2) «опановування» речами-текстами, характерними для одного дискурсу, у ході практик, що виробляються в іншому дискурсі; 3) «обґрунтування» міфології одного дискурсу засобами речей-текстів іншого, тобто самі речі-тексти стають приводом для інтервенції одного дискурсу до іншого і розповсюдження антагонізмів першого на останній. Ключовим (емпірично зафіксованим) механізмом реалізації символічного насильства шляхом дискурсивної артикуляції речей-текстів є встановлення інтертекстуальних зв'язків між ними та магістральними дискурсами, що забезпечує нав'язування «правильної» інтерпретації речей, з одного боку, та безпроблемне сприйняття відповідних «правил», з іншого.

Основною формою символічного насильства у просторі є його привласнення, тобто синхронізація соціальної структури нерівності з фізичною структурою простору. Це відбувається шляхом встановлення та відтворення соціальної дистанції, що закріплюється в об'єктивно-соціальних, суб'єктивно-соціальних та матеріальних конструктах. Привласнений таким чином простір обмежує не тільки когнітивно і ментально, але й суто фізично, тим самим створюючи та відтворюючи соціальну структуру гегемонії. Процедурно це реалізується за рахунок систематичної демонстрації речей, тим самим відбувається конструювання та актуалізація відповідних схем сприйняття, мислення та судження: найбільш значущим у цьому контексті є розташування об'єктів нав'язування у вузлових точках просторової мережі, що максимізує шанси контакту з ними, а також їхні екстер'єрні характеристики (розміри, кольори, освітлення тощо). Системна демонстрація доповнюється селективною латентизацією, тобто одночасно із нав'язуванням «правильних» речей (і, відповідно, пов'язаних з ними соціальних конструктів) відбувається маскування «неправильних». Особливістю просторової онтології речей (з точки зору її символічно-насильницького потенціалу) є найвищий ступінь інерції, оскільки культивований простір значно надійніше фіксує гегемонію, ніж абстрактна практика чи конкретний міф. Тому символічне насильство на просторовому рівні значно більшою мірою, ніж на інших рівнях, сприяє кристалізації та укоріненню дисциплінарної та дискурсивної влади, мінімізуючи шанси на її подолання.

Крім вивчення загальних закономірностей залучення речей до процесів та практик символічного насильства, у даному дослідженні акцентувалось питання перформативного потенціалу самих матеріальних об'єктів. Було виявлено, що речі можуть виступати і як фактор резистенції під час виробництва символічного насильства (тобто чинити опір змінам, які передбачають ці процеси), так і фактором асистенції (тобто не просто «бути готовими» до відповідних змін, але й сприяти їхньому втіленню). В процесі відтворення повсякденних практик основним аспектом резистенції речей стає ризик їхньої функціональної відмови (поламки, зносу і т.п.), а перспектива асистенції криється в їхній реінтерпретації. Серед зафіксованих варіантів оформлення референтного потенціалу речей-текстів були виявлені «шаблонність» під час дискурсивної артикуляції, тобто перенесення впізнаваної логічної структури речі на інші, та семіотичну і семантичну багатозначність, тобто актуалізацію інтертекстуальних зв'язків дискурсивної проєкції речі, яких немає у її матеріального «оригіналу» – граматичних, алегоричних, омонімічних, метафоричних тощо. Автор доводить, що властивості та характеристики речей можуть «підказати» агентам методики та техніки символічного насильства, хоча це, скоріше, поодинокі випадки. Крім того, речі можуть бути фактором конструювання дружнього середовища для виробництва символічного насильства, проте можуть і «давати здачі» – виступати фактором нівелювання символічно-насильницького ефекту, чи навіть «розвертати» його у зворотному напрямку.

Отже, головна гіпотеза дисертації (про недовільний характер характеристик та властивостей залучених до процесів символічного насильства речей) підтверджується лише частково: ті смисли та диспозиції, що транслюються у ході символічного насильства, багато в чому носять довільний характер, але у цьому процесі має

значення соціальна логіка та структура речей. По-перше, мова йде про розташування речі у соціальному, фізичному та дискурсивному просторі (якщо річ займає вузлову точку в мережі, то вона має особливу функціональну цінність у ході дистрибуції символічного насильства); по-друге, у медіації символічного насильства важливою стає «пропускна здатність» речей, тому першочерговим попитом користаються ті речі, в яких вона достатньо висока (особливо це стосується сучасних електронних пристроїв); по-третє, достатньо часто необхідною для виробництва символічного насильства стає «монументальність» речі, яка максимально забезпечує кристалізацію гегемонії у просторі та часі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях України:

1. Бойко Д. Н. Символическое насилие как объект социологического исследования: категоризация и операционализация / Д. Н. Бойко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2017. – №37. – С. 91-95.
2. Бойко Д. Н. Эвристический потенциал акторно-сетевой теории в изучении иерархических социальных отношений и структур // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2017. – №39. – С. 95-100.
3. Бойко Д. Н. Дискурсивное насилие как инструмент социологической легитимации идеологического порядка разделенного общества / О. Нехаенко, Д. Бойко, А. Литовченко // Социологические студии. – 2018. – №2 (13). – С. 37-44 (Index Copernicus Value – 77.18). *(Особистий внесок здобувача Бойка Д. М.: участь у формулюванні задач дослідження, концептуалізація дискурсивного насильства як інструменту соціологічної легітимації ідеологічного порядку).*
4. Бойко Д. М. «Насильство» в соціологічному дискурсі: апологетична традиція / Д. М. Бойко // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2018. – №80. – С. 22-29.

Публікації основних результатів дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

5. Бойко Д. Применение методологии дискурс-анализа для изучения дискурсивного уровня онтологии вещей: возможности и ограничения / Д. Бойко, Б. Дикань // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. – 2019. – VII (32). – Is. 192. – С. 85-88 (Index Copernicus Value – 73.35). *(Особистий внесок здобувача Бойка Д. М.: участь у формулюванні задач дослідження, аналіз літератури з теми, концептуалізація дискурсивного рівня онтології речей, адаптація дискурс-аналізу Е. Лакло та Ш. Муффа до дослідження дискурсивного рівня онтології речей).*

Публікації апробаційного характеру (матеріали коференцій):

6. Бойко Д. Феномен інформаційного тероризма: соціологіческая перспектива / Бойко Дмитрій // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей XI Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 28-30 березня 2013 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 21-23.
7. Бойко Д. Насиліе в структуре социального: попытка теоретико-соціологіческого осмысления / Бойко Дмитрій // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи: Тези доповідей учасників II Конгресу Соціологічної асоціації України «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» (м. Харків, 17-19 жовтня 2013 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 264-265.
8. Бойко Д. Европейская и американская традиции в социологическом осмыслении феномена (демонстративного) потребления / Бойко Дмитрій, Борисов Роман, Лавриненко Юлия // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей XII Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 27-29 березня 2014). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 33-35. *(Особистий внесок здобувача Бойка Д. М.: участь у формулюванні задач дослідження, аналіз літератури з теми, класифікація теорій демонстративного споживання).*
9. Бойко Д. Символическое насилие: концептуализация и операционализация понятия / Бойко Дмитрій, Цымбалюк Виталій // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 23-24 квітня 2015 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 19-21. *(Особистий внесок здобувача Бойка Д. М.: участь у формулюванні задач дослідження, аналізі літератури з теми, розробка понятійно-категоріального апарату, операціоналізації поняття «наси́льство»).*
10. Бойко Д. Роль «врага» в конституировании национальной идентичности / Бойко Дмитрій, Дикань Богдан // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез XV Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 30-31 березня 2017 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 79-81. *(Особистий внесок здобувача Бойка Д. М.: участь у формулюванні задач дослідження, аналіз літератури з теми, розробка рекомендацій).*
11. Бойко Д. Н. Возможности акторно-сетевой теории для изучения иерархий: критика, интерпретация, синтез / Бойко Дмитрій Николаевич // Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання. Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України (Харків, 12-13 жовтня 2017 року). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 232-234.
12. Бойко Д. О «поворотах» в социологии / Бойко Дмитрій, Дикань Богдан // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених (Харків, 15-16 березня 2018 р.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – С. 24-25. *(Особистий внесок здобувача Бойка Д. М.: участь у формулюванні задач дослідження, аналіз літератури з теми, інтерпретація результатів).*

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

13. Бойко Д. Н. Демонстративное потребление в поле подростковойности: связь позиции и диспозиции / Д.Н. Бойко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2014. – №1122. – С. 119-124.
14. Boiko D. Symbolic violence as the object of sociological research: inter Bourdieu and Zizek / Dmitriy Boiko // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2016. – №36. – С. 57-61.

АНОТАЦІЯ

Бойко Д. М. Речі в інструментарії символічного насильства в постсучасному суспільстві. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2019.

Дисертація присвячена концептуалізації залучення речей до практик символічного насильства у постсучасному суспільстві.

Теоретико-методологічні доробки з соціологічної рефлексії феномену речей було проаналізовано, систематизовано та адаптовано для вивчення практик символічного насильства.

Поняття «символічне насильство» було співставлене та узгоджене з суміжними постструктуралістськими категоріями. Символічне насильство було концептуалізовано як аналітично виокремлений процесуальний момент символічної боротьби із застосуванням символічного капіталу для встановлення (дискурсивної) та відтворення (дисциплінарної) символічної влади, що оформлюється у вигляді гегемонії. Пропонується авторське визначення терміну «символічне насильство».

На основі теоретичного та емпіричного аналізу процесів та практик уречевлення, привласнення соціального простору та дискурсивної артикуляції речей-текстів були визначені основні властивості та характеристики речей, що актуалізуються у ході виробництва практик символічного насильства. Пропонуються результати аналізу основних операцій та дій з залучення речей до символічного насильства окремо на діяльнісному, дискурсивному та просторовому рівнях їхньої соціальної онтології.

Ключові слова: символічне насильство, символічна боротьба, гегемонія, дискурс, дискурс-аналіз, речі, уречевлення, соціальний простір, постструктуралізм.

АННОТАЦИЯ

Бойко Д. Н. Вещи в инструментарии символического насилия в постсовременном обществе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 – теория и история социологии. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2019.

Диссертация посвящена концептуализации привлечения вещей к практикам символического насилия в постсовременном обществе.

Теоретические доработки с социологической рефлексии феномена вещей были проанализированы, систематизированы и адаптированы для изучения практик символического насилия.

Понятие «символическое насилие» было сопоставлено и согласовано со смежными постструктуралистскими категориями. Символическое насилие было концептуализировано как аналитически выделяемый процессуальный момент символической борьбы с применением символического капитала для установления (дискурсивной) и воспроизведения (дисциплинарной) символической власти, оформляемый в виде гегемонии. Предлагается авторское определение термина «символическое насилие».

На основе теоретического и эмпирического анализа процессов и практик овеществления, присвоения социального пространства и дискурсивной артикуляции вещей-текстов были определены основные свойства и характеристики вещей, которые актуализируются в ходе производства практик символического насилия. Предлагаются результаты анализа основных операций и действий по привлечению вещей к символическому насилию отдельно на деятельностном, дискурсивном и пространственном уровнях их социальной онтологии.

Ключевые слова: символическое насилие, символическая борьба, гегемония, дискурс, дискурс-анализ, вещи, овеществление, социальное пространство, постструктурализм.

SUMMARY

Dmytro M. Boyko. Things in the tools of symbolic violence in post-modern society. – Manuscript copyright.

Thesis for Candidate Degree in Sociology: Specialty 22.00.01 – Theory and History of Sociology. – V. N. Karazin Kharkiv National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The dissertation is devoted to the conceptualization of the inclusion of things in symbolic violence processes. The relevance of the presented topic lies, on the one hand, in the limited heuristic potential of the classical dichotomy of "materialism-idealism" and "physical and symbolic" to study the processes of symbolic violence. On the other hand, in today's Ukraine there is an escalation of various (physical, symbolic, structural, etc.) violence in the struggle for political, economic, ideological power. Symbolic struggle and symbolic violence are another "front" of confrontation, factors and means of transferring the collision of forces from the phase of direct physical interaction into the phase of discursive interaction.

First of all, the theoretical and methodological developments from the sociological reflection of the phenomenon of things are analyzed and quadrated. The eclectic set of the concepts of the sociology of things was systematized and streamlined by paradigm classification: the relativistic, substantive, literary, nominalist, and realistic concepts of things in sociology are identified, revealed and analyzed.

Further, the concept of "symbolic violence" is matched and coordinated with other related concepts: symbolic struggle, symbolic power, discursive power, disciplinary power, symbolic capital, hegemony. Accordingly, symbolic violence is conceptualized as analytically isolated as procedural moment of a symbolic struggle with the use of symbolic capital for the establishment (discursive) and reproduction (disciplinary) of symbolic power, which is formalized in the form of hegemony. A key antinomy of symbolic violence is the antinomy of imposition and opposition processes that are implemented in tactical and strategic forms, and process of legitimation generalizes this antinomy; this process is an explanation and justification of social reality. On this basis, the author proposes the definition of "symbolic violence", which is interpreted as the imposition of meanings, symbols or symbolic systems and their legitimation, and as one directed at the (re)production of hegemony.

The initial (or even prior) stage of involving things into symbolic violence is determined by the process of their social development, which is the dynamic unity of the symbolization of thing and materialization of symbol. With wider consideration the author identifies basic properties and characteristics of things in their involvement in the process of symbolic violence at various levels of their social ontology: on the activity level, things are used in the form of mediator tools, performing functions of distribution or reduction (i.e., quantitatively affecting the production of symbolic violence) and / or references and indifference (i.e., their impact is qualitative); on the discursive level, things are articulated as texts in certain discourses, and, being in the coordinates of discursive antagonisms, dissolve in myths and reify to groups and communities associated with them; on the spatial level there is the appropriation of space, during which the social structure of inequality is embodied, realized and fixed in material constructs, producing symbolic violence, which limits not only mentally but also physically, and the main manifestation of symbolic violence on the spatial level of the ontology of things is (social) distance.

With this, efforts and actions is taken to involve things to symbolic violence separately at each level of their ontology: on the activity level, things are used in the course of diversification of everyday life and diffusion of habits; on the discursive level, things become objects of multiple mythologization, the imposition of which occurs through the establishment of intertextual links between myths about things with mainstream discourses; on the spatial level, things become the means and objects of demonstration and latentization, due to which in space the design and updating of the corresponding schemes of perception, thinking and judgment of agents takes place, which becomes a pledge of establishment and maintenance of disciplinary and discursive power.

An empirical study the problem of involving things in symbolic violence is based on inductive logic and has intelligence-illustrative character, for this research is carried out in the paradigm of quality methodology and by case-study strategy. An empirical research is conducted separately on the activity, discursive and spatial levels of their social ontology. For each of the three levels, separate methods and techniques are developed: critical discourse analysis, included observation, desk research and structured selective interview (n = 289 rep.).

Keywords: symbolic violence, symbolic struggle, hegemony, discourse, discourse analysis, reification, social space, post-structuralism.

Відповідальний за випуск
кандидат соціологічних наук, доцент

Голіков Олександр Сергійович

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 0,9. Тир. 100 прим. Зам. № 19050302
Підписано до друку 12.03.2019. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у копії-центрі «МОДЕЛІСТ»
(ФОП Миронов М.В.)

м. Харків, вул. Мистецтв, 3 літер Б-1. Тел. (057) 717-03-54

Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія В О4 №022953